FEHMIET GODDA FIL-KITBA TAL-MALTI

ta'
ERIN SERRACINO-INGLOTT
Moqri f'Akkademja tal-"Fergħa tal-Malti" tal-Malta Cultural Institute.

L-ilsna tad-dinja jinqasmu f'żewġ gruppi kbar: il-ħajjin u l-mejtin. Il-Malti, għax qiegħed fuq fomm poplu li, barra minn f'dil-gżira, jinsab ukoll imxerred mal-kontinenti, ma jistax ma jingħaddx ma' tal-ewwel. U bħal kull ħaġa ħajja, l-ilsien Malti wkoll m'huwiex wieqaf, imma qiegħed bla heda jiżviluppa ruħu, sew għax jaħtieġlu jindehes ma' dawk ta' nies oħra u jiddakkar minnhom, u sew għax jaħtieġlu jimxi maż-żmien. Għalhekk forsi, neħħi f'xi fergħat tal-poeżija, il-Malti ma jistax jinżamm, kif iridu jgħidu bosta, "safi" u, kif insejjaħlu jien, "statiku". Kulma hu statiku hu jew mejjet jew qed imut, u l-Malti m'hu la l-waħda u lanqas l-oħra.

Fi lsien ħaj il-grammatika wkoll tkun ħajja u għalhekk mhux statika, u minn żmien għal żmien jaħtieġ li min hu tas-sengħa jdurha dawra u jġibha, kif jgħidu l-Ingliżi, "up to date". Dan isir kullimkien u m'hemm ebda raġuni għax m'għandux isir fil-Malti wkoll. Anzi fil-Malti iżjed, għar-raġunijiet li issa sa ngħid.

Xi svilupp kellha l-grammatika tal-Malti sal-lum? Sa fejn wieħed jista' jgħid l-ewwel grammatika serja li kellna (u b'serja rrid infisser "magħmula bil-għaqal, bix-xjenza") kienet dik ta' Vassalli. Imma s-serjetà ta' din il-grammatika tilfet imħabba żewġ fatturi: (a) alfabett artifiċjali u komplikat (b) xejra lejn fergħa waħda ta' nisel il-Malti: l-orjentali jew aħjar il-Għarbi. Vassalli kien igħodd il-kliem li kien ġiena mill-Ewropa bħala "peregrina verba", u hawn kien ħati ta' partitarismu, għax ħamsin sena qablu u iżjed (biex ma mmorrux aktar bogħod) Agius De Soldanis kien ġa irreġistra, fid-Dizzjunarju manoskritt tiegħu, eluf u eluf ta' kliem neo-Latin (Sqalli, Taljan eċċ.) li kien jinsab fuq "fomm il-Maltin u l-Għawdxin", kif qal hu, (avolja sejjaħlu bi żball Kartaġiniż). Dawn Vassalli ma tax kashom, u l-"Mylsen" tiegħu, imħabba f'hekk, ma kienx u ma sata' qatt ikun grammatika sħiħa ta' lsienna. Il-ġid li għamel għalbiex tqiegħdet fuq bażi soda l-fergħa Għarbija tal-Malti ma jiċħdu ħadd; imma l-Malti kien imur aktar 'l hinn.

Wara l-grammatika ta' Vassalli, u bla ma noqgħod insemmi xi xogħlijiet ta' din ix-xorta li, jew għax żgħar jew għax magħmulin bla sengħa, ma nistax noqgħod nintilef fuqhom, kellna dik ta' Panzavecchia, xogħol mirqum u sabiħ li juri s-sengħa ta'

min kitbu, u, fi żminijietna, dik ta' Ninu Cremona. Din talaħħar hi l-Grammatika li qed nimxu fuqha l-lum. Ngħidu xi ħaġa fuq din.

Cremona, mgħallem ta' lsienna tassew ta' qies, fix-xogħol tiegħu kompla sviluppa fuq dak ta' Panzavecchia (kif dan qablu kien għamel fuq dak ta' Vassalli) u , fuq it-tagħlim tal-grammatiki għarbin, Cremona tana "kodiċi lingwistiku" li ma jagħmel għajb lil ħadd. Anzi Cremona għamel iżjed mn'hekk. Il-"peregrina verba" ta' Vassalli sabu għall-ewwel darba min jagħmlilhom ħaqq. Forsi Cremona kellu vantaġġ li Vassalli ma kellux. Forsi. Għax fi żminijietna Cremona sata' jinqeda bit-tagħlim xjentifiku li kien inbena fuq l-Isqalli, l-ilsien l-ieħor, barra l-Għarbi, li minnu l-Malti ħa l-aktar. Imma f'dan il-kamp Cremona ma wasalx sa fejn kellu jasal, jiġifieri ma qassamx u ma daħħalx fil-grammatika tiegħu kulma kien imissu daħal u kulfejn kien imissu jitqassam. Dan qed ngħidu bla ebda ħsieb li nmaqdar ix-xogħol għani ta' min jien ingħoddu bħala mgħallmi, għax naf li, biex joħroġ il-grammatika tiegħu fiż-żmien li kellha toħroġ, ma satax jistenna snin oħra sa ma jiġbor u jgħaqqad kulma kien jaħtieġlu għal dan li qed ingħid; u fl-edizzjonijiet ta' wara ħtieġlu jkompli fit-triq li kien beda, ħalli mbagħad it-tiftix u l-istudju fil-fergħa tal-Malti neo-Latin ikompli jagħmilhom (kif naf li qed jagħmilhom) u jieħu ż-żmien tiegħu.

Jien ukoll qbadt it-triq tas-surmast tiegħi u qed naħdem bilħrara (u ili naħdem dwar ħdax-il sena issa) sabiex il-ħsieb tiegħi jirnexxi u jkollna grammatika tassew kompluta ta' lsienna kifinhu l-lum, aktar u aktar issa li dan daħal għal sehmu fil-ħajja nazzjonali.

Matul dan l-istudju tiegħi iltqajt ma' bosta kurżitajiet lingwistiċi li ġagħluni nagħmel lili nnifsi xi mistoqsijiet li, bit-taħbit, (f'xi każi) wassluni għal tweġibiet li xeħtu dawl ġdid, fejn qabel aktarx li kien hemm id-dlam, u nisslu fija "fehmiet ġodda" li fuqhom irrid nitkellem il-lum.

Niftiehmu. Fehmiet ġodda, fil-veru sens tal-kelma m'humа qatt. Fid-dinja xejn m'hu ġdid f'das-sens. Il-konklużżjonijiet li wasalt għalihom jien ma joħolqu xejn ġdid, imma jitfgħu dawl aktar qawwi biex wieħed jara, f'xi rokon mudlama, dak li qabel ma kienx jidher ċar biż-żejjed. Mhux innovazzjonijiet, mela, imma kjarifikazzjonijiet, sabiex aħna niftiehmu aħjar u nkunu nafu aħjar fejn aħna u fejn m'aħniex; u nittama, għalhekk, li s-semmiegħa tiegħi jistabru sa ma nkun spiċċajt, u wara mbagħad, jekk jibqa' ħin, lest biex inwieġeb ukoll għal xi mistoqsijiet li jogħġobkom tagħmluli.

Fehmiet ġodda fil-grammatika Maltija, mela.

Nerħulha l-ortografija li fuqha naħseb li naqblu lkoll, u

anki jekk ma naqblux, għax l-ortografija m'hix ħlief l-iskarpell f'id l-iskultur li jrid jonqox, u l-qofol hu x-xogħol li joħroġ mn'idejh mhux l-għodda li bih jagħmlu. Nużaw l-iskarpell li għandna.

Imma l-grammatika tibda bl-alfabett u fuq dan, bla ma nibdluh, jaqbel ngħidu xi ħaġa. U nibdew mill-ittri tal-leħen, jew kif insejħulhom: il-vokali. Aħna tgħallimna li huma ħamsa: A, E, I, O, U. U hawn bdejna ma naqblux mal-Għarbi fejn il-vokali huma tlieta. Kien hemm min qalilna biex tagħna nagħmluhom tlieta wkoll, biex nimxu ma' din il-"madre lingua"! Kif n'stgħu qatt? Il-Malti m'hux Esperanto li nħoloq u ssawwar minn erbgħa minn nies, imma lsien ta' poplu li jikkmanda fuq ir-rieda anki tal-letterat. Imma barra dawn il-ħames vokali aħna fl-ortografija tagħna daħħalna leħen vokaliku ieħor li tajnieh il-libsa ta' IE, li nsejħulha "elif" għax hi għamla ta' A li l-Malti daħħal mill-Għarbi. Din m'hix dittong imma sempliċi digramm. Imma araw kif dan il-leħen ġdid ninqdew bih ukoll għalbiex niksru lejna l-E miftuħa u twila ta' xi kliem Sqalli u Taljan: PENA issir PIENA u SPERA ssir SPIERA eċċ. Għala fl-alfabett tagħna dan il-leħen (li għall-konvenzjoni biss, u biex ma ndaħħlux għelm ġdid, niktbuh b'*I* u b'*E* kważi mgħaqqdin) ma nagħtuhx, meta jekk nagħtuh naraw kif is-sitt vokali jispjegaw ruħhom aħjar? Inqassmu l-vokali fuq il-fehma ġdida u naraw: Huma sitta, jew aħjar tliet gruppi ta' tnejn f'kull wieħed: *A* u *IE*, *I* u *E*, *U* u *O*. U hekk hu. Għax iż-żewġ vokali ta' kull grupp huma, nistgħu ngħidu tewmin, L-ewwel grupp: *ĠAB* u *ĠIEB;* It-tieni grupp: *TKELLEMT* u *TKELLIMT;* it-tielet grupp: *FOĦĦAR* u *FUĦĦAR*. Min igħid hekk u min għid hekk. Provinċjalismi? Gosti? Le: la l-waħda u lanqas l-oħra. Stat fluwidu ta' pronunzja? Lanqas. Ma jistax ikun hemm żewġ manjieri kif tlissen kelma u t-tnejn ikunu tajbin. F'ilsna oħra dan issewwa, fejn kien jeżisti. Xi waħda trid tabilfors tkun aħjar mill-oħra. Liema hi l-aħjar f'kull każ minn dawn li tajtkom? U hemm mijiet u mijiet oħra bħalhom. Nistgħu nibqgħu sejrin hekk bla ma naqtgħuha? Dawn kienu ftit mill-mistojsijiet li għamilt lili nnifsi minn żmien għal żmien u li, studja minn hawn u fittex minn hemm, fl-aħħar sibt it-tweġibiet għalihom, anki bil-għajnuna tal-filoloġija, imma nħallu din ix-xjenza fil-ġenb bħalissa. Nimxu fuq il-fonetika. Ħalli nagħmlu ftit mistoqsijiet oħra. Nieħdu xi kelma neo-latina, għax hawn ukoll insibu minn dawn id-"doppji pronunzji" biex insejħilhom hekk. Għala fil-waqt li ngħidu: *IMBOTTA, INKOLLA, IXXOKKJA*, imbagħad ingħidu: *IMBUTTAW, INKULLAW, IXXUKKJAW*? Fejn dejjem l-*O* ssir *U*, jew viċeversa? Naraw li mentri, f'ta' l-ewwel, l-aċċent dejjem qiegħed

fuq l-ewwel vokali l-*O*, meta żdied is-suffiss (sew jekk hu tal-plural u sew jekk hu tal-pronom jew ħaġ'oħra), u mħabba f'hekk l-aċċent mexa, l-*O* bħal tieħu fastidju u twarrab, u flokha tidħol oħtha t-tewmija l-*U*. U dan isir *dejjem*, neħħi eċċezzjoni waħda li dan mhux il-lok li nidħlu fiha. Niġu għal konklużjoni (biex ma ntawwalx) li l-vokali miftuħa *O* titlob l-aċċent mentri siħbitha l-magħluqa *U* ma taħtiġux. U hawn hu l-imma tas-sostituzzjoni. Minn dan tiġi waħidha r-risposta ta' liema hi tajba minn *TOFFIEĦ* u *TUFFIEĦ*. Fil-kelma *TOFFIEĦ* l-*O* għandha l-aċċent fuqha? Le. L-aċċent qiegħed fuq l-*IE* (li kulfejn tkun dejjem għandha l-aċċent). Mela għandna ngħidu *TUFFIEĦ* u mhux *TOFFIEĦ*, *FUĦĦAR* u mhux *FOĦĦAR* eċċ. Din m'hix kumbinazzjoni, imma regola, u għandi l-pjaċir ngħid li, bis-sabar ġbart statistika tal-kliem kollu ta' din il-għamla u sibt li r-regola ma tinkisirx ħlief f'xi każi iżolati, għal raġunijiet filoloġiċi li huma dejjem il-ħtija tal-eċċezzjonijiet grammatikali.

Fil-każ tal-*E* u l-*I* ir-regola timxi l-istess. L-*I* trid l-aċċent u l-*E* ma tridux. Xorta bħall l-*O* u l-*U*. Ma ngħidux mela *TKELLEMT* imma *TKELLIMT* jekk irridu nuru li nafu x'aħna niktbu jew ngħidu.

Fil-każ tal-*A* u l-*IE* ir-regola timxi l-istess, bl-*IE* dejjem bl-aċċent fuqha, neħħi għall-A xi każi ta' gutturali li jiksru r-regola għal raġunijiet fonoloġiċi li fil-grammatika, miġjuba "up-to-date", ikollhom it-tifsira tagħhom sabiex l-istudent ma jitħawwadx.

Fuq il-vokali nista' ngħid li l-Malti wiret il-ġmiel kollu ta' dik id-distribuzzjoni magħmula bis-sengħa li għandu l-Għarbi, u kompla għanieh ukoll b'serje ta' regoli ġodda li jien insejħilhom "ordni ta' preċedenza u ta' dritt", kważi ta' ġerarkija, li ħaqqhom, minn idejn il-grammatiku, trattament ferm aktar serju minn dak li kellhom sal-lum.

Imma, għad li dan m'hux kollox, nistgħu nieqfu hawn fuq il-vokali, billi ngħidu b'konvinzjoni, li m'hux tabilħaqq li dawn l-ittri m'għandhomx rabta soda fil-kelma bħal ma għandhom il-konsonanti. Għandhom rabta li, għax m'hix sempliċi (bħal dik tal-għerq), hi ta' interess akbar u forsi wkoll ta' min jgħożżha iżjed, għax hi speċjalizzata fil-Malti anki iżjed milli hi fil-Għarbi.

Irrid inżid biss li l-vokali jistgħu jingħarfu bejniethom b'laqam għal kull waħda: ngħidu aħna, l-*A* hi l-vokali tal-"gutturali", l-*E* hi l-vokali tal-"aspirati", l-*I* hi l-vokali tal-"aġġettivi", l-*IE* hi l-vokali tal-"aċċent", l-*O* hi l-vokali tal-"verb passiv" u l-*U* l-vokali tan-"nom passiv".

Naqbdu issa l-grammatika proprja. U nibdew biex nistaq-

su: X'jiġi l-ewwel: il-Verb jew in-Nom? Mistoqsija interessanti ferm li mhux la kemm tweġibha malajr. L-ewwel riedet tkun il-ħaġa biex ġrat l-azzjoni, mela n-nom imbagħad il-verb. Imma dan fil-ħajja. U fil-lingwa? Għallanqas fl-ilsien Malti m'hux hekk. Għal dik li hi l-ġeneralità tal-kliem ta' nisel Għarbi kif ukoll għal għadd ġmielu ta' kliem qasir ta' nisel Sqalli, l-Malti jimxi fuq it-trilitterismu jew għerq ta' tliet konsonanti, qegħdin f'ordni speċjali li ma jitbiddilx, fejn kull għerq isarraf ħsieb jew idea. Dan il-għerq jien insejjaħlu "tripied" li minnu, mbagħad, joħorġu ideat sussidjarji dejjem marbuta mal-ħsieb oriġinali. Eżempju: Mit-tripied: Ħ-B-B joħorġu l-paradigma tal-verb ĦABB, in-nom mimmat MĦABBA, l-aġġettiv-sostantivat ĦABIB, in-nom astratt ĦBUBIJA (l-lum ngħidu floku ĦBIBERIJA, b'forma *"melange"* ta' Sqalli u Għarbi), l-aġġettiv parteċipjali MAĦBUB, u bosta oħrajn, fejn it-tripied insibuh dejjem fl-istess ordni Ħ-B-B.

Għedt il-ġeneralità tal-kliem, imma fuq il-fehma ġdida messni għedt it-"totalità" billi ninkludi taħt ir-regola tat-trilitterismu" anki l-kliem magħruf bħala "kwadrilitteru" jew ta' b'erba' konsonanti, għax, jekk wieħed ifittex birreqqa (kif għamilt jien) isib li dawn m'humiex ħaġ'oħra ħlief trilitteru b'konsonanti żejda li daħlet b'evoluzzjoni. Għat-tifsir ta' dan il-fatt tgħin ferm il-filoloġija, li tgħallimna, per eżempju, kif il-konsonanti Ċ (li l-lum aħna niktbuha bit-tikka) daħlet fil-Malti u fil-Għarbi tan-Nord Afrika, li hu l-eqreb lejna, mill-Isqalli bħala varjanti tal-*X*. Nieħdu kwadrilitteru: *QARMEĊ*. Nafu li dan il-verb, mibni fil-Malti minn *QARMUĊ*, li daħlet mill-Isqalli *CARMUCIU,* hu madankollu ta' nisel Għarbi, fejn iċ-Ċ żdiedet wara, u t-"tripied" hu *Q-R-M,* li minnu joħorġu l-verbi tat-tieni forma *QARREM* u *GERREM.* Il-bidla tal-*G* f'*Q* nifhmuha malajr meta nqisu li *QALB* fin-Nord Afrika hi *GALB.* Meta dan il-kwadrilitteru kien, qabel ma sar, "tripied". U b'ħalu llkwadrilitteri l-oħra kollha, kif għad jidher minn xogħol fuq hekk li jien lestejt u li għad nippubblika biż-żmien, kallajrid.

Mela l-kwadrilitteri huma verbi "mnisslin" u mhux "ewlenin" u fil-grammatika hekk għandhom ikunu ittrattati. Min dan jiġi li l-kwadrilitteri ma jistgħux jitqiesu bħala verbi tal-ewwel "forma" imma tat-tieni, xorta waħda bħall-verbi mnisslin mill-ewwel forma fejn it-tieni "sieq" tat-tripied tirdoppja. U din m'hix *"trovata artifiċjali"* tiegħi għax fil-fatt dawn il-kwadrilitteri jimxu fil-konjugazzjoni fuq il-verbi mnisslin li semmejt. Jekk il-kwadrilitteri jibqgħu jiġu magħduda mal-verbi tal-ewwel forma, moħħ l-istudent jitħawwad, mentri jekk isir

kif qed ingħid jien dawn il-verbi jieħdu l-post li jixirqilhom u fl-istess ħin l-istudju jeħfief.

Imħabba l-fatt li l-kotra l-kbira tal-verbi tagħna huma ta' nisel Għarbi, kien jaħtieġ li l-forom verbali jimxu fuq it-taqsim tal-grammatiki tal-ilsna Orjentali li fosthom l-Għarbi hu l-aktar sviluppat. Fil-Għarbi hemm għaxar forom ta' verbi kull waħda b'tifsira varjata tal-forma oriġinali jew ewlenija li hi l-ewwel waħda. Hekk fil-Malti. Per eżempju: *KISER* (Forma I) ifisser l-egħmil transittiv-attiv nett. *KISSER* (Forma *II*) ifisser l-egħmil ripetut, u għalhekk hu "forma repetittiva", f'dal-każ; xi drabi din il-forma hi attiva jew passiva, bil-maqlub ta' xi tkun issarraf l-ewwel forma, skond it-tifsir ewlieni tal-verb. *TKISSER* (forma V) ifisser l-egħmil passiv. *NKISER* (forma VII) ifisser l-egħmil riflessiv-passiv, u nibqgħu sejrin hekk.

Din il-għamla ta' tqassim tal-verbi hi bażi fondamentali tal-grammatika Maltija u m'għandna x'ingħidu xejn. Fejn għandna x'ingħidu hu: X'ser nagħmlu bil-"peregrina verba" li m'humiex "peregrina" iżjed? Fuq dawn, il-grammatiki tagħna ma jsemmu xejn, ħlief dik ta' Cremona li, però, kif ġa għedt, ma tgħidx kollox.

Nifhmu li l-verbi neo-Latini li għandhom sura ta' tripied jew kwadrilitteru li jista' jidħol, biex ngħid hekk, fil-"grooves" tas-sistema orjentali, daħlu bla taħbit u ħadu posthom mal-verbi ta' nisel Għarbi. Fost dawn insemmu: *BAXXA* li jagħmel bħal *MEXXA*, u *PARTAT* li jagħmel bħal *SULTAN* eċċetra.

Imma xi jsir b'dawk il-verbi Sqallin, Taljani, Ingliżi eċċetra li daħlu, għadhom deħlin u ma jistgħux ma jibqgħux jidħlu fil-Malti, u li ma jistgħux jidħlu fil-"grooves" li semmejna? Nagħmlu bħal Vassalli, inħalluhom barra? Nibqgħu ma nagħtux kashom xjentifikament u mwarrbuhom fil-kitba? Kif jista' jkun? Jiġrilna bħall-Għarbi u jiġi żmien ikollna n-NAĦWI tagħna li ħadd ma jifhmu ħlief l-istudjużi. Jekk inħobbu l-Malti mhux biss dak ta' missirijietna imma dak li għad ikun ta' wliedna, mhux biss il-poeżija ħelwa imma l-proża ta' dan is-seklu qalil u aħrax li qed ngħixu fih, il-Malti li jaħtieġ ikun il-passaport tagħna bħala Ewropej, ma nistgħux nibqgħu inqarrsu wiċċna u nkemmxu xufftejna lejn dan it-tilqim ġdid li ma jistax ħlief isaħħaħ demmna b'dik il-"cross-breed" li, bil-ħila tagħha, nisilna flok jiffjakka jitqawwa, flok jidbiel jinħeja, flok imut igħix.

Biss: *est modus in rebus,* u, għal dan ix-xogħol, irid jidħol min jifhem, biex inaqqi l-ħaxix ħażin li jista' jitrabba fuq fomm il-poplu li jista' ma jqisx biżżejjed bir-reqqa mniex għandu jiddakkar u mniex le. Imma poplu li għandu lsien bħal tagħna:

b'egħruq qawwija u b'ħamrija għalliela, ħafna drabi, bla ma ħadd igħidlu, jsib il-mod kif irażżan u jliġġem dan l-influss ta' kliem modern u jaddattah għalih. Minn daqshekk aħna għandna vantaġġ fuq ilsna bħal l-Ingliż u t-Taljan, fejn il-letterat jiddetta u l-poplu jobdi. Il-fatt li l-letteratura tagħna għadha fi tfulitha jew, aħjar, m'hix vasta — u kull deni ħudu b'ġid— f'dal każ, sewa ta' ġid, għax għadna fil-waqt li nqisu tajjeb xi kliem modern indaħħlu u kif indaħħluh. Imma l-lum irrid inqis biss dak li mill-"peregrina verba" ġa daħal u għamel l-egħruq.

Staqsejt ftit il fuq: X'nagħmlu bil-verbi neo-Latini li ma jaqblux fil-għamla tagħhom mas-sistema Għarbi? Ma nistgħux naqilbu mħabba fihom il-grammatika tal-verbi li għandna; u kieku konna nistgħu anqas hu sewwa li nagħmluh. U anqas hemm għalfejn.

Għedna li għandna għaxar forom ta' verbi. Sewwasew huma disgħa, għax ir-Raba' forma Għarbija ma għandniex minnha fil-Malti, imma din jaqbel naqbżuha biex ma nħawdux l-ordni, u meta naslu għaliha ngħidu biss li minn dawn m'għandniex. Mela: għaxra. X'nagħmlu? Nistgħu inżidu forma oħra, u fiha ndaħħlu dawn il-verbi ġodda u nagħtuhom sura grammatikali? Nistgħu, mela le. Naraw kif.

L-istudjuż josserva li l-verbi kollha Sqallin, Taljani, Ingliżi li daħlu fil-Malti, jekk inqisu, kif għandna nqisu, dik li mill-konjugazzjoni tagħhom taqbel mal-paradigma tal-oħrajn (ħalli nibqgħu fuq il-"pattern" grammatikali li għandna), kollha kemm huma, bla eċċezzjoni xejn, jispiċċaw bil-vokali A: SOFRA, BATA, ĊEDA, ISSOTTA, IPPRETENDA, IVVOTA, IĊĊARĠJA, IĊĊEKKJA, IPPAKKJA, SKORJA, eċċ.

Mela, *prima facie,* ġa nistgħu ngħidu li m'għandniex xkiel biex indaħħluhom flimkien taħt forma ġdida li nistgħu bla tingiż tal-kuxjenza nsejħulha l-ĦDAX-IL FORMA, jew Forma Moderna li tieħu għamla ta' konjugazzjoni ġdida u li ma għandha x'taqsam xejn mal-oħrajn.

Issa jekk għall-ortografija kull kelma ġdida li tidħol fil-Malti trid tħallas id-dazju, kif ingħad, billi tinkiteb fuq il-mudell tal-fonetika Maltija bl-alfabett li għandna l-lum; hekk ukoll trid tħallas dazju ieħor grammatikali; u dawk li jiġuna mill-Inglis, tarġa', jridu jħallsu dazju doppju, għax iridu wkoll joqogħdu għal adattament filoloġiku "tat-triq", ngħidlu jien. Jiġifieri qabel jaslu Malta jieħdu xejra Sqallija mal-oħrajn. Araw kif: il-verb *SKORJA* (li jingħaraf li m'hux ġej dritt mit-Taljan, kif għedt f'okkażjoni oħra, għax qabel l-A tal-aħħar għandu *J)* jkollu jieħu, għan-*nomen actionis* jew nom verbali, s-suffiss tal-infinit Sqalli nieqes mill-aħħar I, u bħalma "acciumbari" fil-Malti jsir "iċċomba", u jagħti bħala nom verbali

"ĊUMBAR", hekk ukoll il-verb Ingliż *TO SCORE* isir qabel, ngħidu aħna, verb Sqalli "scuriari" u fil-Malti jagħmel *SKORJA*, kif għedna, bin-nom verbali *SKURJAR*. U bħan-nom verbali hekk ukoll l-aġġettiv partiċipjali *SKURJAT*, qisu l-Isqalli "scuriatu" nieqes mill-aħħar U.

Nistaqsu: Mela dawn il-verbi "ġodda" tal-ħdax-il forma kollha jagħmlu hekk? Mhux għal kollox. Għax, bħalma fil-lingwi neo-Latini hemm il-konjugazzjonijiet (eż: Taljan: *-ARE*, *-ERE* u *-IRE*) hekk ukoll fil-Malti dawn il-verbi jinqasmu mhux fi tlieta imma fi tnejn. U billi fil-paradigma jispiċċaw kollha b'*A*, irridu mmorru (bħal f'xi każi tal-verbi l-oħra, ngħidu aħna l-moħfija u d-dgħajfa tal-ewwel forma) għall-preżent, fejn insibu li x'uħud minnhom (sewwasew dawk il-verbi Sqallin u Taljani li fl-infinit jispiċċaw *-ERE* u *-IRE*) fil-Malti jispiċċaw b'I, eż: BATA, IPPRETENDA li jagħmlu JBATI, JIPPRETENDI. Dawn fin-*nomen actionis* ma jagħmlux bħal sħabhom tal-*A*, jieħdu s-suffiss Sqalli *-IR*, u għalhekk ma ngħidux *BATIR* u *IPPRETENDIR* (avolja darba fil-BERQA qrajt u ma dħaktx bi ftit "IĊĊEDIR TAL-ĠAPAN"), imma, jekk ikunu qsar u ta' assimilazzjoni faċli għall-għamla Għarbija, jimxu fuq il-verbi dgħajfin tat-tieni forma, eż: MEXXA, TMEXXIJA; BATA, TBATIJA; u, jekk twal, jibqgħu bla veru u proprju nom verbali imma jissellfu (bil-benefiċċju tal-inventarju — u, f'dal-każ l-inventarju hu ż-żmien) il-għamla ta' nom astratt li jkollhom fl-ilsien mnejn ikunu ġew, jiġifieri l-Isqalli jew it-Taljan, hekk: IPPRETENDA għal mument jagħmel PRETENZJONI fejn l-S tat-Taljan issir Z, bħal fl-Isqalli.

Min dan naraw li fil-HDAX-IL FORMA l-verbi jinqasmu f'żewġ gruppi: l-grupp *A* u l-grupp *I*. Ma' tal-ewwel jidħlu l-verbi ta' nisel Ingliż kollha. Osservaw anki hawn kemm tobdi r-regola vokalika tal-*O* u l-*U*: IXXOKKJA jagħmel XUKKJAR. Il-verbi tal-HDAX-IL FORMA grupp I, mbagħad, għall-aġġettiv partiċipjali jieħdu s-suffiss fuq l-Isqalli fejn l-*ITO* Taljana ssir *-UTO*, eż: Taljani: ferire, ferito; Sqalli: firiri, firutu; Malti: FIERA, JFIERI, FERUT. Fuq l-istess "pattern" minn IDDEFENDA ma joħroġx sewwa fil-Malti l-partiċipju Taljan DIFESO imma joqgħod bix-xerqa l-partiċipju Sqalli DEFENDUTU bl-aħħar *U* maqtugħa barra. Min jgħid DIFIS flok DIFENDUT ikun qiegħed ixekkel flok igħin, barra milli jkun qed jagħmel kontra dak li hu naturali għal ilsienna.

Nistaqsi: Għala din il-forma ġdida ma għandhiex tidħol fil-grammatika Maltija ġaladarba l-kliem li jaqa' taħtha daħal u qagħad u...... ħallas id-dazju li kien xieraq?

Inħallu għal-lum il-fehma ġdida fil-verbi Maltin sa hawn,

u, biex ma ntawwalx iż-żejjed, insemmu "fehma ġdida" oħra biss. In-Nomi.

Ħafna huma ġa n-nomi neo-Latini li daħlu fil-Malti u ħadu libsa Maltija u dawn għallanqas ġa ġew ittrattati xjentifikament minn ta' qabli. Kulħadd jaf is-siwi tal-ktejjeb ta' Napuljun Tagliaferro "L'elemento neo-latino nel Lessico Maltese", u daqqa ta' għajn lill-Grammatika ta' Cremona turina wkoll kif hawnhekk in-nomi neo-latini ħadu posthom kif kien xieraq. Insemmu *en passant*, bħala kurżità biss, żewġ fatti:

(a) Nomi Kwadrilitteri bħal KAPPELL, ĠAKKETTA, ecc. jieħdu l-plural miksur tal-kwadrilitteri Għarbin u flok KAPPELLI u ĠAKKETTI jagħmlu KPIEPEL u ĠKIEKET. Araw tajjeb x'qawwa għandu l-aċċent fil-Malti. Peress li hawn, imħabba l-*IE* (li trid dejjem l-aċċent) flok fuq l-aħħar sillaba nsibuh fuq l-ewwel waħda, l-konsonanti doppja finali titlef il-forza u taqa' waħda minnhom u ma ngħidux KPIEPELL u ĠKIEKETT bħalma ġie li rajtha miktuba xi drabi bi żball. Din ir-regola però tapplika sa ċertu pont, għax il-kliem ġdid li dieħel dan l-aħħar, fuq fomm in-nies għallanqas qiegħed jieħu l-plural Sqalli, imma, billi fil-kawża tal-assimilazzjoni fil-Malti ta' dawn it-talin, l-avukat tax-xitan (biex ngħid hekk) għad ma qatax qalbu, l-grammatika għad ma tistax taqtagħha 'l hinn jew 'l hawn malajr malajr.

(b) Nomi ta' snajja' u professjonijiet bħal BARBIER u SPIŻJAR jieħdu fil-plural is-suffiss Sqalli li hu nnifsu jaqbel mal-plural tan-*nomen agentis* Għarbi, jiġifieri ż-żjieda tal-vokali *A*, hekk ngħidu BARBIERA u SPIŻJARA u le BRABAR jew SPIŻJARI. Qabbel għaldaqshekk: ĦAJJAT, ĦUTTAB ecc. li jagħmlu fil-plural ĦAJJATA u ĦUTTABA. Ara ftit int stess kif jagħmel il-plural ta' LANDIER, BUTTAR, PUSTIER, INFERMIER u BIĊĊIER.

Għad li dan m'hux kollox, jidhirli li għedna biżżejjed biex nuru li hemm ħafna x'wieħed igħid fuq dawn li jien sejjaħtilhom "fehmiet ġodda" fil-vokabolarju neo-latin li daħal fil-Malti.

Imma l-fehmiet ġodda ma jonqsux anqas fejn jolqot il-vokabolarju aktar qadim tagħna, jiġifieri l-Għarbi. Ngħid waħda biss, bħala eżempju, qabel nagħlaq.

X'nafu aħna fuq l-aġġettiv fil-Malti? Xi ħadd qatt qal s'issa li l-aġġettiv Malti jingħaraf, fil-kotra tiegħu, mill-presenza fih tal-vokali *I*? Din infatti nsibuha: jew quddiem nett aċċentata (fl-aġġettivi li jsarrfu kuluri, difetti ecc. eż: ISFAR, IKREĦ, neħħi fejn l-ewwel sieq tat-"tripied" tkun gutturali li titlob, kif ġa għedna, vokali minn tal-ewwel grupp *A* jew *IE* eż: AĦDAR); jew insibu l-I fin-nofs, f'aġġettivi verbali, fin-nofs jiġifieri biex niftehmu, qabel l-aħħar sieq, eż: NADIF, QASIR

ecc. (u hawn naraw kif il-kelma *TABIB* kienet oriġinarjament aġġettiv, u issa niġi għaliha) jew inkella bħala l-aħħar ittra tal-kelma f'aġġettivi mibnijin fuq nomi bħal BAĦRI, XEMXI, eċċ.

Din hi lezzjoni twila u ma nistax ngħid kulma nixtieq fuq il-fehmiet ġodda li sibt fiha, imma nikkuntentaw billi nsemmu biss tan-nofs, għall-kurżità.

Kif jagħmlu l-plural l-aġġettivi tal-*I* fin-nofs, eż: NADIF, QASIR, FQIR eċċ. Jibdlu l-I f'A eż: NDAF, QSAR, FQAR. Imma ġie waqt saqsejt lili nnifsi: Mela għala kultant ngħidu NODFA, QOSRA, FOQRA? X'inhuma dawn? Mela hemm żewġ plurali? It-tweġiba tgħathieli l-kelma TABIB bil-plural tagħha TOBBA. Għala din il-kelma ma tagħmilx il-plural TBAB bħall-oħrajn? Għax il-lum m'hix iżjed aġġettiv imma nom. Mela allura *NODFA, QOSRA* u *FOQRA* m'humiex il-plurali ta' NADIF, QASIR u FQIR meta dawn ikunu aġġettivi, imma biss meta jkunu nomi; u ma ninsewhx dan, għax, aħna wkoll, li naħsbu li nifhmu, għandna ħabta kbira nħalltu bla ma nqisu. Eż: Il-klassi fiha tfal *indaf* u tfal maħmuġin. *In-nodfa* jieħdu premju.

Sa hawn jien semmejt xi ħaġa fuq fuq dwar xi ftit mill-fehmiet ġodda li daħluli f'rasi fuq il-grammatika tal-Malti wara xejn anqas minn għaxar snin ta' studju u ta' tiftix, kif ukoll ta' lezzjonijiet mogħtija lil ħaddieħor; dan tal-aħħar l-iżjed għax, kif turi l-esperjenza, hu mill-mistoqsijiet li jagħmel l-istudent lis-surmast li s-surmast l-aktar li jżid it-tagħlim tiegħu. Fehmiet ġodda, narġa' ngħid, li, kif wieħed jista' jara b'għajnejh, ma joħolqu ebda rivoluzzjoni fil-grammatika tagħna kif nafuha, imma jqassmu aħjar u jagħmlu aktar faċli dak li hemm; fehmiet ġodda li, għalhekk, huma meħtieġa, jekk tassew irridu li l-Malti jmur dejjem aktar il quddiem, jekk irridu anzi li dawk li qed jagħmlulu l-ħsara billi jgħidu li hu tqil ma jsibux iżjed min iżomm magħhom.

Il-Malti qatt ma kien tqil. Ma kienx magħruf. U hu appuntu dak li m'hux magħruf li jinħass tqil, għax malli l-ħaġa ssir tafha, ssibha ħafifa. Biex issir tafha trid almenu tinġibed lejha u jkollok il-ħajra li tkun tafha, u sabiex il-ħajra tiġi trid tibda tifhem mill-ewwel bidu. Jekk jirnexxilna ninqdew b'sistema eħfef ta' tagħlim tal-grammatika Maltija, sistema li juri lill-istudent għaliex hekk u għaliex mhux hekk u jġagħluh jirraġuna, (u m'hemm ebda raġuni għax m'għandux jirnexxilna), għall-anqas għal dik li hi grammatika (ortografija u etimoloġija) wieħed jista' joqgħod iżgur li tliet xhur huma biżżejjed għal student ta' intelliġenza normali biex isir jafhom tajjeb.

Kulħadd jaf li jien sa minn mindu kont student kont inħobb il-Malti, biss, f'dak iż-żmien meta kienet saret il-"Għaqda tal-

Kittieba tal-Malti" ma kontx naqbel ma' l-ortografija ġdida li bħalissa ngħaqqadha ma' l-ismijiet ta' Missier il-Letteratura Maltija ĠUŻE MUSCAT AZZOPARDI, ta' NINU CREMONA u oħrajn. Kont ħarist lejn dak l-alfabett b'lenti tal-"man in the street". Jien minn dejjem kont wieħed minn dawk li jridu jaraw b'għajnejhom u jmissu b'idejhom; u qatt ma ħadt xejn "for granted". Dħaltilha. U sibt li tal-"Għaqda" kellhom raġun. Ikkonvertejt.

Jekk inhu veru li min jikkonverti ikun aktar sħiħ u qawwi fil-fehmiet ġodda tiegħu, m'hemm ebda raġuni għax il-lum wieħed jaħseb fija dak li m'għandux. Ma għandi ebda ħsieb li mmur kontra ebda prinċipju tal-Għaqda tal-Malti li jien ħaddant miegħi minn rajja u bla ma ġagħalni ħadd. Imma, f'ġieħ is-sewwa, la għadna fiż-żmien, jekk jien għandi raġun fil-fehmiet ġodda li tagħhom tajt xi ħjiel hawn il-lum, ma għandu jkun hemm ebda raġuni anqas għaliex sħabi tal-Għaqda ma jaqblux miegħi f'dan li għedt.

Il-Malti l-lum, għad li jibqa' msejjaħ "tal-Għaqda" (xejn xejn bħala ġieħ lil dawk il-Kittieba ewliena li tħabtu u stinkaw biex tawh il-libsa sabiħa li għandu u li tant tixraqlu) hu l-Malti **tal-Maltin kollha**, u bħala Malti nagħmel appell lill-Maltin ħuti biex, bla ebda partitarismu, ngħinu flimkien ħalli ngħolluh dejjem aktar il fuq mhux biss fil-letteratura imma wkoll fix-xjenza lingwistika li tagħha hi fergħa ta' ħtieġa kbira l-grammatika. *Ad altiora*!